

Viken, A. & Svensson, G. (2025). Er vi på rett spor? I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 289–298). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481114>

Kapittel 14

Er vi på rett spor?

Arvid Viken og Gaute Svensson

Tidligere direktør i Nordnorsk Reiseliv AS, Arne Trengereid, sa på en konferanse om besøksforvaltning i 2018: «Aldri har det vært så klart at det er uklart hvordan vi skal løse utfordringene som følger av økningen i reiselivet». Både reiselivet og friluftslivet er i vekst og mye tyder på at vi må ha et økt fokus på tilrettelegging og tiltak som begrenser uønskede konsekvenser av bruk av naturområder i Norge. Når destinasjonsselskaper, virkemiddelapparat og bedrifter lykkes i sin markedsføring, er paradoksalt nok lokale og globale natur- og miljøutfordringer blant konsekvensene. Arbeidet med besøksforvaltning som både teori- og praksisfelt må derfor bidra til å imøtekomme et økende kunnskapsbehov, og levere på nye premisser for bruk av norsk natur. Reiselivets manglende toppstyring gjør at dette må finne sin form lokalt og regionalt – et premiss som tydeliggjøres gjennom reisemålsutvalgets innstilling *Leve og oppleve* (Nærings- og fiskeridepartementet, 2023). På samme måte som det er uklart hvilke rammevilkår som gjelder for reiselivet i dag, er det heller ikke selvfølgelig hva besøksforvaltning er, hvorfor man skal drive med det og hvilke verdier man skal ivareta gjennom arbeidet med besøksforvaltning. Vi har i denne boka kanskje gitt noen svar, eller i det minste en høyere bevissthet om feltet.

Sosialantropologen David Graeber (2001) har blant annet blitt kjent for sitt bidrag til teorier om verdi. Hans bidrag er godt egnet til å belyse de forhandlingene som foregår omkring besøksforvaltningen. Hans poeng er kort og godt at til tross for at vi identifiserer at verdi er mye mer enn økonomi, er det penger som styrer vår tenkning omkring fenomenet og begrepet. Dette har en parallell i debatten og kritikken av bærekraft som begrep, hvor kritikerne hevder at økonomiske vurderinger alltid trumfer hensyn til natur og sosiokulturelle forhold. Det er også grunn til å tro at besøksforvaltningsbegrepet kan bli offer for tilsvarende begrepslitasje – alt vil bli presentert som besøksforvaltede tiltak. Behovet for en debatt rundt hvilke verdier besøksforvaltninga skal ivareta er stort. Skal man prioritere natur, lokalkultur, sosiale forhold og folkehelse, eller skal turistopplevelsen gå foran for derigjennom å skape sysselsetting og verdiskaping? Det er mulig å skape en betydelig ekspansjon, men utviklinga må da styres på helt andre måter enn til nå. Hvis vi ser på erfaringene fra de kjente destinasjonene og attraksjonene som er omtalt i denne boka, for eksempel Trolltunga, Preikestolen og Segla, så har forvaltninga hatt preg av førstehjelp. Man har respondert på de mest prekære, synlige og belastende utfordringene, som slitasje på natur, risiko og sikkerhetsproblemer,

forsøpling, logistikkutfordringer, infrastrukturmangler, samt press på frivilligheten i redningsaksjoner. Men problemene stikker langt dypere. De bunner i et økonomisk system som prioriterer vekst og storskala – også i forbindelse med reise- og friluftsliv, noe som igjen reflekterer en neoliberal økonomi og ideologi som knapt har rom for omsorg for natur eller lokalsamfunn.

Vi har i denne boka vist at friluftslivet og naturen det foregår i har solid forankring i ikke-økonomiske verdier – vi anser det som to av de sentrale bærebjelkene i norsk kultur. Men som vi også har vist i boka, er denne kulturen utfordret. Friluftslivet har blitt en stadig større og viktigere forbrukssektor, de kommersielle tilbudene i friluftslivssektoren øker både i omfang og økonomisk betydning, og den offentlige tilrettelegginga blir stadig mer omfattende, og sist med ikke minst har besøksforvaltning blitt et satsingsområde. Friluftsliv er ikke lenger bare å ta på seg joggesko og gå på tur. Feltet er innvevd i et omfattende økonomisk system, og betjener og reflekterer verdier som er helt andre enn de var i starten, da Den norske turistforening ble etablert i 1868.

I starten av boka skisserte vi utviklinga av friluftslivet i Norge, og vektla at det helt fra midt på 1800-tallet har dreid seg om å lede folk i en bestemt retning. Retninga var ut på tur. Man tilrettela for at aktivitetene skulle bli enklere, tryggere og mer forlokkende. Merkede stier og overnatting var sentrale elementer, men også debattene omkring disse aktivitetene var viktige. Derfor var det et naturlig valg for oss å skrive om hvordan friluftslivet både har vært styrt, men også vært styrende i det norske samfunnet. Vi skriver i kapittel 2 om hvordan friluftslivets organisatorer var overklasse mennesker, men at tenkinga etter hvert ble adoptert av arbeiderbevegelsen, og at det derfor var lite kontroversielt da det ble etablert som en offentlig sektor og et tema i den offentlige politikken. Friluftsliv hadde blitt et sosialdemokratisk anliggende – også. Fram til 1980-tallet var tenkinga at staten skulle ha en hånd på rattet også i dette feltet. Men etter hvert ble det offentlige engasjementet problematisert.

Nyliberalismen dukket opp som en intellektuell og politisk reaksjon på statsbaserte politiske regimer på 1960- og 1970-tallet. Perioden mellom Andre verdenskrig og tidlig på 1970-tallet har blitt kalt kapitalismens gullalder. Statene hadde en aktiv rolle i utviklinga, og de moderne velferdsstatene ble skapt og relativt velstående arbeider- og middelklasser vokste fram og samfunnet var preget av økonomisk vekst. Utviklinga hadde også gitt oss ferietid og fritid, og i Norge var friluftsliv en av utfoldelsesmulighetene. Det var også en tid preget av en stadig mer aktiv og sterkere stat. Staten blandet

seg på nye felter, var en pådriver for industrialisering og urbanisering, men også fritidssamfunnet. Det var på denne tida at idretts- og friluftsliv ble til en sektor for de norske myndighetene, både administrativt og politisk. Men økonomien gikk i bølger og rundt 1970 var det urolige tider, med kriger, lavkonjunkturer og både folke- og studentbevegelser som uttrykte skepsis mot statsmakt. I disse debattene sto også liberale økonomer (som Maarten Hajer og Milton Friedman) frem og hevdet at staten var blitt for dominerende, og hadde fått roller den ikke burde ha. De mente at statens viktigste rolle skulle være å sikre fri konkurranse og velferdstjenester, uten for mange reguleringer av det økonomiske livet. Ideene ble plukket opp av politikere som Ronald Reagan i USA og Margareth Thatcher i Storbritannia. De transformerte ideene til politikk, politikk som fremmet privatisering, deregulering, frihandel, beskyttelse av privat eiendom og stimulering av finanssektoren. Det nye synet på staten og økonomien ga land som USA og Storbritannia økonomisk fremgang. Reagans og Thatchers politikk ble modeller for politiske ledere i mange land. Blant disse også nordmenn, som statsminister Gro Harlem Brundtland fra Arbeiderpartiet, og hennes etterfølgere som Jens Stoltenberg og Jonas Gard Støre. Trenden kulminerte med høyrestatsminister Erna Solberg (2013–2021), som bidro til privatisering både innen helsesektoren, skolesektoren og transportsektoren. I hele denne perioden vokste turismen, nordmenn reiste verden rundt, mange av dem også for å drive friluftsliv, og utlendingene strømmet til Norge, de fleste for å beundre naturen vår, men mange også for å bruke den.

Nyliberalismen, som i utgangspunktet startet som en økonomisk deregulering, fikk gradvis et sterkere ideologisk preg. Økonomisk vekst, privatisering og individualisering er stikkord for utviklinga som fant sted. Da Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (WCED) leverte sin rapport i 1987 (Brundtlandrapporten), var en periode hvor nyliberalismen var på sitt sterkeste, med vekst, skalatenkning og økonomisk utvikling som hovedmantraer. Innenfor denne tenkninga er naturen ressurser og kapital og arenaer for menneskelig utfoldelse og selvrealisering. Mantraet er at naturressursene skal utnyttes. Økonomisk vekst, sosial rettferdighet og miljøvern ble dekket av ett konsept: bærekraft – en idé som åpenbart ble formulert for å oppnå konsensus. Filosofien var basert på vekst og frihet, og særlig frihet til vekst. Vi skulle vokse oss ut av miljøproblemer, fattigdom og stagnasjon. I Brundtlandrapporten var det et sterkt fokus på naturen, at vi må ta vare på naturmiljøet for etterslekta. Som kanskje en bieffekt ble Norge framhevet som et naturland, et land hvor

man kan oppleve natur i mange fasonger. Den naturbaserte turismen har derfor økt, også understøttet av norsk markedsføring – det norske samfunnet har ønsket seg flere besøkende.

Utviklinga av friluftslivet siden 1970-tallet må ses i lys av dette økonomiske bakteppet, og en ideologi som har satt individet, dets velvære, velstand og hedonistiske livsstiler i høysetet. Men det er også ei tid hvor naturvernet har blitt svekket, miljøproblemene har blitt til ei massiv klimakrise og forskjellene mellom fattige og rike er større enn noensinne. I friluftslivet merkes at nyliberalismen på noen hovedmåter. For det første gjør veksttenkinga seg gjeldende på mange vis. Friluftslivet skal vokse, alle skal delta, det er det folkehelse i, og det har gitt oss et ekspansivt konsumfelt og en stor økonomisk sektor. Det har for det andre fremmet en kultur som dyrker individuell frihet, selvrealisering og konkurranse. Konkurranse er en velkjent liberal verdi, og et fundament i den kapitalistiske økonomien, men arter seg også gjennom at vi utfordrer både oss selv og andre, og at friluftslivets mange aktivitetsfelt har utviklet konkurranseidretter; terrengløp, orientering, fjellmaraton, langløp på ski, elvepadling og så videre. Et beslektet felt som fotball er blitt en multimilliardindustri. For det tredje har det utviklet seg tradisjoner for å tilrettelegge for kommersielt friluftsliv som ofte er basert på fysiske inngrep i naturen. Dette dekker alt fra fjellklatring, skigåing og sykling i sine enkle former, til omfattende ferieanlegg (*resorts*) som tilbyr og tilrettelegger for slike aktiviteter. I Norge har vi hatt en betydelig vekst i antall gondolbaner, skiheiser og steintrapper. Slike tiltak har som regel en tydelig reiselivskomponent. Gondoler til spektakulære utkikkspunkt tiltrekker seg turister, og investorene står klar med ordførere som pådrivere. Dette kan bety at byene og lokalsamfunnene omformes til kommersielle turistfeller, slik det har blitt i Bergen, Stavanger, Tromsø, Flom, Åndalsnes, Lofoten, og mange andre steder. For det fjerde har også privatiseringa satt sine spor. Et eksempel er Sørlandskysten hvor strandområdene er blokkert av hytteanlegg og liberale og slepphendte kommuneledere. Det virker også som om det er en kultur i viss krets som tilsier at man skal ha minst ei hytte, og hyttene skal være store og utstyrt som hus. Dette har beslaglagt mye grunn, ofte til sjenanse for beitenæringene, men mange steder av stor betydning for den lokale økonomien. Allemannsretten gir turistene bruksrett til grunnen, og de opererer med en stor radius. For det femte, og det er kanskje et paradoks, er allemannsretten en rettighet tilpasset de besøkende mer enn dem som bor på et sted. Prinsippet passer også inn

i den neoliberale ideologien knyttet til frihet. Men det er en frihet som når den utfolder seg som i den seinere tid, har en del negative bivirkninger; det blir for mange mennesker som flytter på seg, som gjør det på lite miljømessig måter, som bidrar til en global klimakrise og som mange steder fortrenger andre levende skapninger. Derfor er det mange som påkaller nye reguleringer av reiselivet, reguleringer som vil redusere friheten som vår tid så sterkt priser. Friheten blir sin egen fiende. Kan vi gjøre noe med det?

Det vi her har gjort er å tegne et bilde av friluftsliv som veltilpasset til den neoliberale økonomien og ideologien. Men konstateringa av dette har noen undertoner. Vi tenker ikke at det bare er bra. Vi mener at det er en del ofre og paradokser. For det første betyr det at landskapet endrer seg; mange steder har vi fått utpregede fritids- eller turismelandskaper. Om dette er bra eller ikke, avhenger av øynene som ser. Men de fleste vil nok mene at samfunn og landskaper skal formes av dem som bor der og ikke for mye av kommersielle krefter utenfra. Da må man ta styring lokalt. Dette har man tatt til orde for i utredninga om besøksledelse, som ble lansert i 2023. For det andre betyr et omfattende reiseliv og friluftsliv at kulturen endrer seg i retning av sterkere kommersielt preg og med sterkere innslag av populærkultur og sportskultur, ofte også festkultur. Når lokale bygdebyer blir skisteder, er omstillinga fundamental, det vet folk både i Hemsedal og Trysil. Nok en gang vil den beste medisinen være at utviklinga styres lokalt, og at ikke kapitalkrefter utenfra gjør det. Også dette er adressert i den nye utredninga. For det tredje betyr massiv utvikling av friluftsliv og naturbasert turisme en manifestering av menneskelig tilstedeværelse på bekostning av andre levende vesener. Dette er ingen tjent med og sies å være en hovedgrunn til pandemien som inntraff i 2020. Dette er ikke adressert i den nevnte utredninga, men bør være et element i framtidens besøksforvaltning.

Besøksforvaltning, slik det er beskrevet i Reisemålsutredninga (Nærings- og fiskeridepartementet, 2023), kan dreie seg om følgende: etablering av destinasjonsledelse og destinasjonsforvaltning i en eller flere kommuner – det som utgjør en destinasjon, samt innføring av et besøksbidrag primært for å finansiere forvaltninga. Man foreslår også et sterkere kommunalt engasjement innen reiselivet, at det blir en ny kommunal sektor. Intensjonene er gode, men utredninga er en balansegang mellom vekst og frihet på den ene sida, og styring og regulering på den andre. Man ønsker seg åpenbart begge deler. Det spørs om det er mulig. Vi har i denne boka pekt på vansker med dette. Men

kanskje er det norske samfunnet et bilde på at slik balansegang er mulig – vi har dyrket den frie tilgangen til naturen uten at det har ført til de store katastrofene. Dette er det for øvrig ikke enighet om. Derfor vil tiltak som de som er foreslått i den nevnte utredninga kunne være til nytte. Men dette krever at besøksforvaltning som prosess og lokalpolitisk forvaltningspraksis evner å gi rom for et mangfold av stemmer, og ta noen grundige debatter. Hva som oppleves som akseptabel bruk av natur, er knyttet til hvem du spør. Verdiane som naturen tilskrives er like mangfoldige som stedene friluftsliv og reiseliv utøves på. Besøksforvaltninga må derfor ta hensyn til langt mer enn bare de besøkende. Den må også gi en stemme til lokalsamfunn og natur. Naturen er relativt godt forvaltet i verneområder, men ikke nødvendigvis utenfor. Lokalsamfunnet og dets normer er heller ikke vernet. Besøksforvaltninga vil møte mange utfordringer. Hovedproblemet er at det er mange tegn på at vi har nådd ei grense. Bak ønsket om utredninga lå en slik erkjennelse. Men den rådende ideologien gjør at man ikke foreslår sterkere lut enn hva man gjør. Man kunne hatt adgangsbegrensning enkelte steder, innreisekvoter, høyrere skatter og dyrere tilkomst, og forbud mot cruiseskip over en viss størrelse. Men man har ikke foreslått dette. Man satser i stedet på ledelse gjennom byråkrati. Dette er i beste fall en mellomløsning. Og: er det rett å tenke i disse banene? Er det dette vi trenger – et reiselivsbyråkrati?

Å si at friluftsliv og allemannsretten er sentrale elementer i den norske kulturen, har skjær av kolonialistisk tenking. I alle fall i forhold til naturen. Slike begreper representerer antroposentriske og etnosentriske fortolkninger både av natur og kultur. Vi gjør epistemologi om til ontologi, et omstridt grep. Som et av kapitlene i boka forteller, har samene en helt annen måte å definere natur og utmark på, enn vi nordmenn. Når vi tar den norske virkelighetsforståelsen som gitt i forhandlinger og forvaltning med samiske interesser, gjør vi dermed en kardinalfeil. Når vi, slik det foreslås i den offentlige utredninga om besøksforvaltning, vil stramme opp forvaltninga, gjøre den mer styrt og byråkratisk, kan det være å forsterke byenes kolonialisering av Bygde-Norge. Og det er en neoliberal kolonialisering. Nok et felt skal styres i henhold til denne ideologien, en ideologi som er i ferd med å bli en ontologi. Vi forstår oss selv, vår kultur og vår natur innen rammene av neoliberalismen. Det betyr at markedskreftene har tatt makta. Men vi er bare på vei dit. Det er ikke for seint å snu. Det vi trenger er at disse forholdene diskuteres, at vi diskuterer friluftslivets verdigrunnlag og at vi diskuterer allemannsrettens prinsipper. Er

det for eksempel slik at all utmark skal være tilgjengelig for alle? Kunne man tenke seg det omvendte rettsprinsippet, at all aktivitet i utmarka er forbudt, unntagen det som spesifikt er tillatt, for eksempel ferdsel på og i angitte stier og områder. Det er ikke sikkert det er svaret, men la det bli diskutert. Og hva med å diskutere friluftslivets og allemannsrettens antroposentriske karakter?

Referanser

- Graeber, D. (2001). *Toward an anthropological theory of value: The false coin of our own dreams*. Palgrave Macmillan.
- NOU 2023: 10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig framtid*. Nærings- og fiskeridepartementet. <https://www.regjeringa.no/contentassets/1d876bb6e-74642908297a9e2bc981118/no/pdfs/nou202320230010000dddpdfs.pdf>

